

УДК 821.161.2– 343.09 «19»

Кизилова В. В.

**Дитина і природа: жанрові можливості діалогу
(на матеріалі теми змін пір року в українській літературі)**

У статті розглянуто оригінальні авторські версії інтерпретації теми змін пір року, особливості діалогу автора і юного читача у прозових творах другої половини ХХ століття різних жанрів для дітей. Особливу увагу приділено варіантам її трансляції в оповіданні, пригодницько-фантастичній, анімалістичній, пізнавальній, філософській авторських різновидах казки.

Ключові слова: література для дітей та юнацтва, жанр, оповідання, казка, тема, природа, пори року.

В статье рассматриваются оригинальные авторские версии интерпретации темы смены времен года, особенности диалога автора и юного читателя в прозаических произведениях второй половины ХХ века разных жанров для детей. Особое внимание уделено вариантам ее трансляции в рассказе, приключенческо-фантастической, анималистической, познавательной, философской авторских разновидностях сказки.

Ключевые слова: литература для детей и юношества, жанр, рассказ, сказка, тема, природа, времена года.

In the article the author's original version of the interpretation of the seasons' changes theme is shown, as well as peculiarities of the dialogue between the author and the young reader in prose works of the second half of the XX century in the aspect of different genres for children. A specific attention is paid to versions of its representation in the novelty, adventure and fantastic, animalistic, cognitive, philosophical varieties of the fairy tale.

Key words: Literature for Children and Youth, genre, story, tale theme, nature, seasons.

Література для дітей та юнацтва – комплекс художніх творів різних родів і жанрів, що на рівні своєї формозмістової єдності адресовані читачу відповідної вікової категорії, задовольняють його емоційні, естетичні й етичні запити, можуть мати подвійну рецепцію (дитина й дорослий), взалежнюються

від законів, властивих художній словесності загалом. З-поміж численних тем і проблем, що апелюють до емоційної сфери читача цієї вікової категорії, особливе місце посідає природа. Твори ці знайомлять юного читача з життям флори й фауни; водночас вони не лише несуть багато цікавої пізнавальної інформації, а й актуалізують широку палітру почуттів, спонукають до осмислення навколишнього світу, мають естетичний вплив. Діти сприймають природний світ як живий, подібний до себе; у цьому полягає особливість дитячого світосприйняття, на чому слушно наголошував І. Франко: «Вони (діти. – В.К.) люблять звірів, чують себе близькими до них, розмовляють з ними і розуміють їх: от тим-то й оповідання про звірів їм такі цікаві, особливо, коли ті звірі в байці ще починають говорити, думати і поводитися, як люди» [10, с.170].

Форми присутності світу природи, природних явищ у творах художньої літератури різноманітні й сягають давніх часів. Відзначимо міфологічні втілення сил природи, емоційно забарвлені судження про неї, описи рослин, тварин, пейзажі тощо. Науковці визначають матеріал природи як «багатство її образів і комплекс моделей, елементів, що можуть втілюватись у художні образи, виступати темами або мотивами, інспірувати, надихати на створення нових образів, надавати останнім символічного характеру тощо» [6, с. 7]. Синтез наукових відомостей, ймовірності й вигадки, художнього зображення природи у процесі сприйняття підлягає процесу трансформації не лише через розум, а й емоції реципієнта, пропуску крізь його естетичну, духовну сферу.

У цій розвідці мова піде про особливості діалогу автора і юного читача на природознавчу тематику у прозових творах для дітей другої половини ХХ століття різних жанрів. Це продуктивний напрямок дослідницьких пошуків, що визначається актуальністю, оскільки до сьогодні ще ставав об'єктом наукових зацікавлень. У процесі її опрацювання необхідно зважити на концепцію адресата, на чому свого часу наголошував С. Іванюк: «Власне, вже оце уточнення – «для дітей» – не що інше як соціальна адреса. Можна без перебільшення сказати, що саме концепцією адресата і визначається специфіка

літератури для юних читачів [...] Не існує специфічно дитячих тем. Є специфіка викладу для дітей, тобто специфіка, зумовлена адресатом, до якого звертається автор». [4, с. 85]. На сприйняття твору того чи того жанрового формату дитиною певної вікової категорії неодмінно впливає авторська майстерність, що полягає насамперед в умінні вести діалог з реципієнтом і бути йому цікавим, співіснувати з цією метою водночас у світі дитини і світі дорослого, майстерно балансує між ними, іншими словами, застосовувати при створенні тексту «комплекс кодів» (У. Еко) потенційного читача.

Особливий інтерес у найменшого читача викликає тема змін пір року. У Шевченковій поезії «Ой діброво – темний гаю!», наприклад, вона осмислюється на образі гаю. Мінливі стани природи в різні пори року наділені автором влучними поетичними характеристиками, що суголосні з настроями ліричного героя: «Надивившись на доненьку / Любу, молодую, / Возьме її та й огорне / В ризу золотую / І сповіє дорогою / Білою габою, – / Та й спать ляже, втомившись / Турбою такою» [11, с. 88].

Систему знань про пори року широко представлено в «Лісовій газеті» В. Біанкі, створеній у жанрі енциклопедії. Тут знайомство читача з основними біологічними закономірностями відбувається у вигляді гри. Форма газети (періодичність номерів, імітація газетних розділів, веселі оголошення і яскраві заголовки в ній) дала можливість автору популяризувати наукові відомості про природу.

Цікаву версію змін пір року запропонував Є. Гуцало в оповіданні «Одуд». Основні природознавчі відомості показано автором на прикладі стосунків хлопчика Андрійка й лісового птаха, якого пораненим знайшов батько в лісі і приніс додому. Через пошкоджене крило одуд змушений був лишитися зимувати в Андрійка: чекав його зі школи, вчив уроки й увесь час разом із хлопцем спостерігав за змінами, що відбуваються в природі. Лірична тональність твору, стильова манера письменника з його тяжінням до імпресіоністичної традиції дала можливість донести до читача захоплення красою навколишнього світу і змінами, що відбуваються в природі з приходом

зими, осені, весни. «Як спрагло ждалось весни, як славно в тім році наставала вона! Ще начебто вчора грали білі завірюхи – оркестри зими, а вже сьогодні – немає снігу, наче й не було. А вже завтра сохне земля, парує. А вже позавтра – трава зеленіє, ще за якийсь час – верба цвіте, кульбаба, мати-й-мачуха, маргаритки, гусяча цибулька, анемони дібровні, білі» [2, с. 125–126]. Автор значну увагу в оповіданні приділяє описові поведінки птаха, що зумовлена змінами в природі. Читачем вона не стільки розуміється, скільки відчувається завдяки майстерності Є. Гуцала відтворити форми і стани природи, збагнути їх глибинну суть: «З того дня, як зазеленіла прибрана ялинка, одуд, здається, став помічати тільки її. І як заснув під ялинкою в перший вечір коло діда Мороза, що тримав за спиною велику торбу з гостинцями, то так і другого вечора спав під тією торбою, й третього» [2, с. 125].

Оригінально обіграна тема змін пір року в казці – найулюбленішому й найпопулярнішому жанрі дитячої аудиторії. Психофізіологічні особливості молодшого читача, потяг до таємничого, незвичайного, атмосфера гри, пригоди стимулюють його уяву, дають поштовх процесам ідентифікації. Діалог автора й читача щодо природних явищ в авторській казці взалежненим особливим типом естетичних суб'єкт-об'єктних відносин, своєрідністю авторського образного мислення, що реалізується набором формозмістових категорій, надиктованих тим чи тим функціонально-тематичним різновидом жанру.

У Марії Пономаренко в «Сукні для весни» зміну зими весною представлено у формі *пригодницько-фантастичної* історії. Твір вирізняє динамічний напружений сюжет, атмосфера таємниці, пригоди, що спонукає до дії. Сонце зшило обнову для весни: «Як тканини вже було доволі, взяло Сонце золоту голку з ниткою і засіло за шиття. Рубчик тонкий-тонюсінький, навіть і не видно. Бо що краще сукня, то пишніш усе розквітне на землі. Як же скучили за весною ліси і поля, городи і ріки» [7, с. 2]. Протистояння двох пір року письменниця подає в дусі фольклорної чарівної казки як двох опозиційних сил. Донька Зими Завія проникла в терем Сонця й викрала звідти сукню Весни. Авторка акцентує увагу на бажанні зимової пори року владарювати безкінечно.

Використаний письменницею мотив протистояння зими й весни має давню основу. О. Воропай звертає увагу на той факт, що в стародавніх народних казках слов'ян із зимою бореться літо – гарна молода дівчина, – оскільки на той час рік був поділений на дві частини – літнє й зимове сонцестояння. Згодом рік став ділитися на три (зима, весна, літо), а потім чотири пори року. Відтак з українського фольклору до нас дійшов образ весни – вродливої молодої дівчини з вінком квітів на голові, що приходить на зміну зими [1, с. 139].

В. Проппом [8] запропоновано систему основних казкових типів відповідно до специфіки конфліктів і перипетій у творі: герой, суперник, псевдогерой, диво-помічник, дарувальник, об'єкт, що є предметом пошуку героя, відправник. У «Сукні для весни» важлива роль належить диво-помічникам: Золотому Зайчику і павучку Підплетинці, які наважилися повернути вбрання Весни. Композиція казки побудована на їх просторовому переміщенні, що властиво чарівним казкам. При цьому рух героїв не зображений детально, письменниця акцентує увагу на необхідності швидко досягти необхідної цілі, палацу Зими: «Скавав Зайчик зимовим лісом, а за ним – вервечка темних слідів лишалася. То сніг розтавав від гарячих лапок. Озирнеться Зайчик і подумає: “Треба хутчій бігти, щоб Зима не встигла слідів помітити”» [7, с. 3]. Поки матінка-Зима з донькою Завією їли за крижаним столом морозиво (тут принагідно відзначимо використання маркеру новочасної доби – морозива, – що є одним із показників авторського тексту), він непомітно пробрався в кімнату, сховав сукню в горіхову шкаралупку, миттю повернувся до лісу й віддав її Сонцю. Те своєю чергою подарувало сукню Весні.

Зображаючи прихід весни як фантастичну подію, Марія Пономаренко водночас акцентує увагу дитини на її типових (з погляду сезонних змін) ознаках: «Вклонилася Весна Сонцю, Золотому Зайчику, павучкові Підплетинці і ступила ніжками в зелених черевичках на землю. Там, де ступала, з'являлись проталини, в них відкривали очка-синьоочка проліски, білі підсніжники, сонечками палали кульбабки. На всенький ліс защебетали птахи» [7, с. 3]. Варто відзначити, що письменниця відходить від традиційної з погляду

фольклорної праоснови остаточної перемоги світлих сил над темними (у цьому випадку весни над зимою), а пропонує юному читачеві оригінальну версію змін пір року: « – Нічого, дочко! Не побивайся! Відпочинемо добре, та й знову на землю прийдемо. – Зітхнувши додала: – Воно ж таки і правда спочити хочеться» [7, с. 3].

У казці «Чотири сестри» Вал. Шевчука осмислено фактично ту ж тему – боротьбу Весни, Літа й Осені з намаганнями Зими не поступатися своєю владою. Утім, цей твір позначений складнішим, стилістично гнучкішим художнім тлумаченням подій. Письменник, працюючи в жанрі *філософської* казки, свідомо нехтує подієвою динамікою розгортання сюжету, значно більше уваги приділяє розмаїтим деталям почуттєво-зорового й психологічного виміру. Конфлікт між зимою й рештою сестер автор подає як спричинений бажанням Чорного Вітру і його помічника Чорного Птаха потьмарити земне докільля. Письменник вдало використовує у казці кольори-епітети, що мають певний символічний зміст, підпорядкований осягненню філософської ідеї. Чорний колір – нічний, потойбічний. Чорний вітер, Чорний птах із чорними крильми стають винуватцями порушення одвічного закону природи: зміни пір року. Вони намагаються нав'язати Білокосій свої закони світоустрою: «Красивий той, хто сильний у світі, а сильний той, хто має владу. Прожени сестер і побачиш, що станеться» [12, с. 20].

Задля уведення цих персонажів у текст твору письменник використовує емоційно-описовий спосіб: «Саме в той момент де не взявся Чорний Вітер, зареготав, засвистів і випустив з рук Чорного Птаха. Той Птах злетів в темне, покрите хмарами небо і раптом упав долі. І впав при тому так нещасливо, що втрапив якраз на Білокосу і вдарив їй в обличчя чорними крильми. Затурбувалася Зима і захвилювалася, сіла на трон, бо їй раптом здалося, що приключилося щось з її гарним обличчям, вийняла люстерко, аби зирнути на себе, але Чорний Птах знову кинувся на неї, вибив люстерко – і воно розлетілося на тисячі скалок» [12, с. 19]. У наведеному фрагменті наскрізна дія рухається від одного внутрішнього стану героїні до стану наступного, а всі

вони разом працюють на образ дівчини, яку злі сили підбивають на потурання власній самозакоханості. Інакше не відбулося б повернення Зими до обов'язків, покладених на неї Природою – поступатися місцем Весні й чекати наступної черги на порядкування у світі.

Емоційну атмосферу казки – гнітючий настрій, відчуття безвиході, спустошеності – створено автором за допомогою пейзажних замальовок: «...сніг, крига навколо і грають у труби хлопці Холодні вітри» [12, с. 22]; крутія й віхола відповідають внутрішньому стану Білокосої, темним думкам, що прийшли їй у голову. Вал. Шевчук експлуатує у творі мотиваційно-сюжетні елементи фольклорної системи, зокрема трикратність повторення подій, що властиво чарівній казці. Тричі кожна із трьох сестер приходила до Білокосої вмовляти поступитися місцем сестрі, тричі кожному з них проганяли з палацу. Таке трикратне повторення дій підпорядковане принципам ретардації та градації. Трикратність, як вважає В.Пропп, «<...> виражає інтенсивність дії, а також силу емоційного напруження мовця» [8, с. 199]. Важливе значення в художній системі казки має художня деталь: дзеркальце. Автор експлуатує досить поширений у жанрі казки мотив («Снігова королева» Г. К. Андерсена, «Казка про мертву царівну та семи богатирів» О. Пушкіна, «Аліса в задзеркаллі» Л. Керолла), що своїми витокami сягає міфології й фольклору. Дзеркало в них було наділене магичними властивостями: «Ще в міфологічній свідомості феномен „дзеркальності“ пов'язувався з візуальним сприйняттям, пізнанням навколишнього світу, баченням віддалених у просторі та часі реальних об'єктів (тобто з „тут-буттям“), а також – зі світом потойбічним, чужим, влаштованим протилежним чином („там-буттям“))» [5]. Подивившись у дзеркало, Білокоса мала побачити своє справжнє, змарніле, постаріле за часи довготривалого владарювання обличчя, усвідомити злочинність і підступність намірів Чорного Птаха. «– А тепер на себе глянь, – сказала Золотокоса. Вийняла дзеркальце й подала Зимі. Та зирнула – тихий зойк вирвався із грудей. – Сестро моя, сестро! – закричала вона. – Що це за стара відьмуга на мене дивиться? Я не впізнаю себе!

– Зійди з трону, втомилася ти, – м'яко сказала Зимі сестра. – Піди в палац, збуди Зеленокосу, впади їй до ніг і попроси вибачення...» [12, с. 36]. За його допомогою відновлюється гармонія й рівновага в світі.

Прикметною особливістю казки Вал. Шевчука «Чотири сестри» є філософськи далекосяжний акцент на реальний людський побут і реальні конфлікти в ньому. Перемога добра над злом у творі стає можливою за умови щирої любові сестер, прагнення добра. Незважаючи на агресивну поведінку Білокосої, Зеленокоса, Синьокоса, Золотокоса не перестали любити її. Чорний птах не зміг перемогти сестер, тому що добро не можна перемогти. «Продовжуй любити її» (стор. 29), – говорить Зеленокоса своїй наступниці. «Мушу розшукати і звільнити свою любу сестру і добрий лад на землі встановити» (стор. 35), – твердить Золотокоса. У цих словах – потужний філософський потенціал твору.

Остаточна перемога добра над злом у творі показана автором як прихід на землю весни, зображений за допомогою яскравих зелених барв, що розкодовують життєдайні авторські інтенції: «Зелені шати маяли в неї за плечима, зелене волосся гралось із теплим вітерцем, зелений з голубими квітами вінок лежав над її рівним, погідним чолом, довкола її осяйної постаті літали і співали зелені пташки, а сама Зеленокоса йшла і щедро розсипала навкруг насіння квітів. Воно одразу ж проростало, пробиваючи сніг, і цвіло білим та синім квітом. Саме від того й виникала чарівна музика, а співала Зеленокоса, співала Весна» [12, с. 38].

«Чотири сестри» Вал. Шевчука – оригінальна авторська версія інтерпретації зміни пір року в жанрі філософської казки. Її рецепція взалежнена жанровою домінантою – настановою на фантастичність, неймовірність зображуваних подій, що підпорядкована осмисленню символічного змісту й філософського потенціалу, закладеного у внутрішній структурі твору.

Зміна пір року в *анімалістичній* казці показана на прикладі життя флори й фауни. Як правило, у творах такого типу відсутні фантастичні перетворення,

чарівні предмети, атмосфера дива. Розповідаючи про зміни в природі, письменники часто вдаються до пейзажних замальовок: «Ліс стояв різнокольоровий, барвистий. Жовте, червоне, руде листя завітчувало дерева, і дерева красувались одне перед одним. Це були перші осінні дні. Небо було синє-синє, і в повітрі літало серпанкове тонесеньке павутиння. Ткали його павуки, а воно, легеньке, від найніжнішого подиху вітру рвалося, і летіло, і блищало на сонці, мов срібло» [3, с. 40].

Анімалістична авторська казка тяжіє до фольклорних пратекстів про тварин (алегоризм, традиційні для слов'янського тваринного епосу персонажі, їх вдача – кмітливість, тямущість, розсудливість тощо, дидактичний потенціал). Цікавими є письменницькі спостереження за поведінкою тварин у лісі: «Усі були заклопотані. Ведмедиха, якої зайчик боявся і яку поважав, бо вона була найбільша в лісі, приготувала для себе й для родини чудовий барліг. Вистелила мохом, наносила м'якого сухого листу, і всі в лісі знали, що вона скоро засне. Сова ховала в дупло мертвих мишенят» [3, с. 46]. Казковий ефект досягається завдяки персоніфікації природи. Герої анімалістичної казки – тварини, птахи, рослини – наділені здатністю мислити, розмовляти, а їх дії і вчинки легко переносяться у площину людських стосунків. Наприклад, у казці Оксани Іваненко «Чорноморденький» зображено маленького неслухняного зайчика, якому не терпілось вдягти зимову білу шубку, щоб стати красивішим. Не послухавшись старої зайчихи, одного разу він вибіг на гору, де було вітряно й холодно. Прокинувшись уранці, зайчик помітив, що шубка його змінила свій колір. Але оскільки снігу ще не було, його дуже легко помітили мисливські собаки. Довелося зайчику дуже швидко тікати до лісу, аби врятувати своє життя. Фінал казки з ненав'язливою морально-дидактичною складовою – «Бачиш, до чого доводить неслухняність та легковажність! Тепер ховайся під дубом, аж поки не випаде сніг» [3, с. 48] – виразно демонструє її адресність. Синтез науковості, реальності й вигадки, художнього зображення природи, динамічний однолінійний сюжет, діалогічність творів, інформативність,

конкретно-чуттєва образність, доступна лексика спрямовано на реципієнтів дошкільного й молодшого шкільного віку.

Так звана *пізнавальна* казка, апелюючи до емоційної сфери читача, в доступній формі дає йому багато цікавої й корисної інформації. Темою казки-мініатюри В. Сухомлинського «Як починається осінь» є прихід осені. Вона ж – головний персонаж твору. Світ природи у творі постає як живий організм, так, як його сприймає малий читач. Жанр мініатюри передбачає використання продуманих, відшліфованих фраз, синтез точного й витонченого слова. Саме тому письменник у творі не подає розлогого «портрету» головного персонажа, а зображує її за допомогою влучної художньої деталі: *коси* в Осені завітчані червоними ягідками калини й пшеничними колосками. Цей своєрідний штрих у сконцентрованому вигляді допомагає відтворити атмосферу цієї пори року, надає особливого забарвлення поетичному мовленню твору.

Атмосфера дива створена в мініатюрі за допомогою персоніфікації Осені: «Любить Осінь ночами сидіти на березі ставка. А вранці над водою підіймається сивий туман і довго не розходиться. Оце й починається Осінь»; «Любить Осінь заходити в садки. Доторкнеться до яблуні – яблука жовтіють» [9, с. 211, 212]. Наділяючи пору року людськими якостями – осінь ходить, сидить, співає пісню, дятли зустрічаються з нею, – В. Сухомлинському вдалося без зайвих сюжетних ходів у поетичній формі передати картину осені, найрізноманітніші відтінки мінливих станів природи. Велику увагу у творі автор приділяє описові поведінки птахів восени, що увиразнює його пізнавальний, науковий потенціал. Повідомляючи в поетичній формі корисні для дитини відомості про життя птахів восени – ластівки тривожно радяться про щось, журавлі піднімаються в небо й курличуть, дятли навпаки радіють осені й шукають поживи на деревах, – В. Сухомлинський не лише транслює професійні знання про світ природи, а й акцентує на їх естетичному художньому відображенні.

Адресність казки-мініатюри – для дітей – вловлюється за допомогою влучно схопленої автором характеристики Осені. Він називає її старшою

дочкою Діда Мороза, а Весну – молодшою. Така оригінальна прив'язка до улюбленого казкового персонажа молодших читачів характеризує В. Сухомлинського не лише як талановитого майстра слова, а і як педагога, котрий інтуїтивно вловлює специфіку дитячого образного мислення і сприйняття, здатність молодших читачів сприймати матеріал за допомогою образних кодів.

Як одне із світоглядних і екзистенційних понять, природа, отже, виступає виразником найрізноманітніших відчуттів; вона наділена особливою змістовою вагою. У літературному творі її матеріал стає художнім фактом, що використовується письменником з метою створення певної духовної атмосфери, естетичних, емоційних станів читача. У творах для дітей та юнацтва матеріал природи виконує ще й певну пізнавальну, світоглядну функцію. Важливе місце в системі природознавчої літератури для дітей посідає тема змін пір року. Варіанти її трансляції зумовлені обраною автором жанровою формою, специфікою образного мислення письменника, віковими особливостями дитячого сприйняття, умінням зробити наукові відомості доступними реципієнту. Зображуючи пори року, письменники значною мірою підкорені кліше, властивим певному жанру (оповідання, казка тощо), утім щоразу демонструють пріоритетність використання художніх засобів в осмисленні матеріалу природи, взалежнених особливостями стильової експлікації, індивідуально-авторським образним баченням щодо відтворення станів природи, рецептивними можливостями молодшого читача.

Література

1. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / О. Воропай. – Мюнхен, 1958– . – Т. 1. – 311 с.
2. Гуцало Є. Сім'я дикої качки : для мол. та серед. шк. віку / Євген Гуцало ; упорядкув. та передм. Лесі Ворониної. – К. : Школа, 2007. – 218 с.
3. Іваненко О. Д. Твори : в 5 т. / О. Д. Іваненко. – К. : Веселка, 1966– . – Т. 1 : Казки. – 1966. – 330 с.

4. Іванюк С. З погляду адресата / С. Іванюк // Література. Діти. Час. – К., 1986. – Вип. 11. – С. 84–90.
5. Колотова О. О. Мотиви „дзеркала“ і „задзеркалля“ як моделі тут-буття і там-буття в художніх відображеннях картини світу [Електронний ресурс] / О. О. Колотова. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdakk/2011_4/11.pdf. – Назва з екрана. – Дата звернення: 15.11.11.
6. Петрухіна Л. Е. Образи природи як стани екзистенції у поезії (теоретичний аспект) : автореф. на здоб. наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 „Теорія літератури“ / Петрухіна Людмила Едуардівна ; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2000. – 20 с.
7. Пономаренко М. Сукня для весни : казки для дітей дошкільного віку / Марія Пономаренко. – Житомир : Видавничо-поліграфічний відділ облполіграфвидаву, 1991. – 32 с.
8. Пропп В.Я. Русская сказка / В.Я. Пропп. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 336 с.
9. Сухомлинський В. О. Квітка сонця : притчі, казки, оповідання / В. О. Сухомлинський. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2011. – 240 с.
10. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 20. – 1979. – 486 с.
11. Шевченко Т. Г. Мені тринадцятий минало : вибрані поезії / Тарас Шевченко. – К. : Веселка, 1989. – 160 с.
12. Шевчук В. Панна квітів : казки моїх дочок / Валерій Шевчук. – К. : Веселка, 1990. – 184 с.